

УДК 658.012:330.341.2
 JEL classification: O33, E11, F12
[https://doi.org/10.31891/dsim-2025-12\(24\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2025-12(24))

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

СВИНОУС Іван

доктор економічних наук., професор кафедри обліку і оподаткування,
 Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

isvinous@ukr.net

НИКОНЕНКО Оксана

доктор філософії з економіки, асистент кафедри економіки та економічної теорії
 Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-4601-8076>

У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти впливу інституційного середовища на формування конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах економічних трансформацій та глобальної нестабільності. Розкрито сутність інституцій як системи формальних і неформальних правил, що визначають рамкові умови діяльності суб'єктів господарювання, забезпечують передбачуваність економічної політики, стабільність прав власності та ефективність ринкових угод. Узагальнено підходи провідних науковців щодо ролі інституцій у зниженні транзакційних витрат і зміцненні конкурентного потенціалу підприємств. Визначено структуру інституційного середовища, що включає нормативно-правові, фінансові, політичні, соціальні та інформаційно-цифрові інститути, які забезпечують взаємозв'язок між державою, бізнесом і суспільством. Обґрунтовано напрями удосконалення інституційного середовища України у контексті післявоєнного відновлення, інтеграції до європейського ринку, розвитку інновацій та цифрової економіки. Зроблено висновок, що ефективна інституційна система є передумовою стійкої конкурентоспроможності підприємств, зростання інвестиційної привабливості та формування сучасної моделі економіки знань.

Ключові слова: інституційне середовище, конкурентоспроможність підприємства, інститути, економічна ефективність, державне регулювання, інноваційна діяльність, цифровізація, стійкий розвиток.

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT AS A FACTOR IN ENSURING ENTERPRISE COMPETITIVENESS

SVYNOUS Ivan, NYKONENKO Oksana

Bila Tserkva National Agrarian University

The article comprehensively explores the institutional environment as a fundamental factor determining the competitiveness of enterprises in the modern economy, characterized by transformational changes, globalization, and growing uncertainty. The research emphasizes that the effectiveness of enterprises increasingly depends not only on resource capacity, innovation, or management efficiency, but also on the quality of institutions that define the "rules of the game" in the market. Institutions - both formal (laws, regulations, governance mechanisms) and informal (norms, values, and trust) - create the framework for economic behavior, influence the stability of property rights, and ensure predictability in business activities. According to D. North and O. Williamson, institutional quality shapes transaction costs, market coordination, and the efficiency of economic exchanges, thereby forming the foundation for sustainable competitive advantages.

The article systematizes the theoretical approaches of foreign and Ukrainian scholars who underline the role of institutions in shaping economic performance and competitiveness. It is noted that in developed countries, institutional stability, effective regulation, transparent governance, and strong financial markets constitute the backbone of enterprise competitiveness. In this context, institutions act as catalysts for innovation, entrepreneurship, and investment, ensuring the efficient allocation of resources and stimulating fair competition. For transitional economies, including Ukraine, institutional transformation is particularly significant due to the necessity of rebuilding a system of trust, reducing transaction costs, and integrating into global value chains.

The structure of the institutional environment of enterprise competitiveness is detailed, encompassing several key subsystems: legal and regulatory institutions that determine the protection of ownership and contractual enforcement; financial and economic institutions that provide access to capital and investment resources; political institutions responsible for ensuring macroeconomic stability and transparency; social and cultural institutions that influence business ethics, human capital, and corporate responsibility; and digital institutions that promote open data, electronic governance, and innovation ecosystems. Their interaction ensures the coherence of state policy, market mechanisms, and social initiatives, forming a holistic institutional architecture conducive to sustainable competitiveness.

The paper highlights that for Ukraine, improving institutional quality has become a strategic imperative in the context of post-war economic recovery and European integration. The author substantiates the need for comprehensive reforms aimed at judicial independence, regulatory simplification, development of digital infrastructure, and strengthening of public-private partnerships. Special attention is paid to the implementation of European standards of governance (transparency, accountability, rule of law) and the creation of digital platforms (such as Diia.Business, eData, ProZorro, and FoodDataHub) that enhance information accessibility, reduce administrative barriers, and support business decision-making.

It is concluded that an effective institutional environment forms the foundation for strengthening enterprise competitiveness by reducing uncertainty, enhancing innovation potential, and ensuring long-term investment stability. Institutional

modernization, based on good governance, digital openness, and economic inclusivity, should become a central component of Ukraine's sustainable development strategy. Ultimately, institutional quality serves not only as a mechanism for regulating economic processes but also as a driving force for innovation, productivity growth, and integration into the European and global economic space.

Keywords: institutional environment, enterprise competitiveness, institutions, economic performance, state policy, innovation, digital transformation, sustainable development, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції / Received 22.07.2025

Прийнята до друку / Accepted 12.10.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасній економіці конкурентоспроможність підприємства визначається не лише рівнем його ресурсного потенціалу, інноваційністю чи ефективністю управління, а передусім якістю інституційного середовища, у якому воно функціонує. Саме інститути формують «правила гри» на ринку, регулюють господарські відносини, забезпечують правовий захист власності та визначають рівень довіри між економічними суб'єктами. Ефективність інституцій безпосередньо впливає на продуктивність, інвестиційну привабливість і конкурентну динаміку підприємств.

Досвід розвинених країн доводить, що стабільність економічного зростання неможлива без узгодженості державних, ринкових і суспільних інститутів, які гарантують передбачуваність політики, чесну конкуренцію та свободу підприємництва. Для України формування якісного інституційного середовища набуває особливого значення в умовах війни, відбудови економіки та євроінтеграційного курсу.

Підприємницький сектор найбільш чутливо реагує на зміни інституцій - від стабільності законодавства та прозорості регулювання залежить його інноваційна активність, інвестиційні рішення й вихід на нові ринки. Тому створення ефективного інституційного середовища, заснованого на принципах доброчесності, прозорості та партнерства держави й бізнесу, є стратегічним пріоритетом післявоєнного розвитку.

Отже, конкурентоспроможність підприємств в Україні формується не лише за рахунок внутрішніх ресурсів, а й під впливом інституційних чинників, що визначають умови їхнього функціонування. Реформування інституційного середовища має стати ключовим напрямом державної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності бізнесу та інтеграцію України в європейський економічний простір.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових праць свідчить, що інституційне середовище є ключовим фактором формування конкурентоспроможності підприємств. У працях Д. С. Норта та О. Е. Вільямсона інститути розглядаються як система правил, що визначають межі економічної поведінки та знижують транзакційні витрати. Вітчизняні дослідники - Н. І. Обушна, В. М. Коломієць, О. Г. Чубарь - наголошують на їхній ролі у забезпеченні правової стабільності, інноваційного розвитку та соціальної відповідальності бізнесу. С. В. Мицюк, О. М. Николук та В. В. Шарко підкреслюють значення інституційних механізмів у підвищенні конкурентоспроможності та ефективності державного регулювання. Отже, науковці одностайні в тому, що якість інституцій є визначальною передумовою стійкого розвитку підприємств і конкурентоспроможності національної економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування ролі та механізмів впливу інституційного середовища на конкурентоспроможність підприємств, визначення його складових і напрямів удосконалення в контексті формування інноваційної та соціально орієнтованої економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інституційна економіка посідає важливе місце серед сучасних наукових підходів до аналізу функціонування ринкових систем, оскільки дозволяє зрозуміти взаємозв'язок між економічними результатами та якістю «правил гри», за якими діють суб'єкти господарювання. Її вихідна ідея полягає в тому, що ефективність економічної діяльності залежить не лише від ресурсного потенціалу чи рівня технологічного розвитку, а насамперед від інституційного середовища - комплексу формальних і неформальних норм, які формують стимули, обмеження та поведінкові орієнтири для учасників ринку.

Класики інституціональної теорії - Дуглас Норт, Олівер Вільямсон, Торстейн Веблен, Джон Коммонс - визначають інститути як формальні й неформальні обмеження, що структурують взаємодію між економічними агентами, забезпечуючи передбачуваність та зниження невизначеності в економічному середовищі. Формальні інститути охоплюють закони, нормативно-правові акти, регуляції, які визначають межі дозволеного, гарантують дотримання контрактів і захист прав власності. Неформальні інститути, у свою чергу, відображають культурні традиції, соціальні норми, моральні цінності та довіру, які впливають на стабільність суспільних відносин і створюють морально-психологічні засади для економічної активності [1].

Згідно з підходом Д. Норта, інституційне середовище - це система політичних, правових, соціальних і економічних правил, що формують рамкові умови для функціонування підприємств і визначають можливості їх розвитку [2]. Саме інститути забезпечують передбачуваність економічної політики, стабільність прав власності, ефективність ринкових угод і контроль за дотриманням зобов'язань. О. Вільямсон підкреслював, що ефективність інститутів полягає у здатності мінімізувати транзакційні витрати, забезпечити ефективну координацію між різними формами господарювання - ринком, ієрархією та гібридними структурами [3].

Українські науковці також акцентують на важливості інституційної складової у формуванні конкурентоспроможності економіки [4]. С. Мицюк розглядає інституційне середовище як інтегрований механізм координації інтересів держави, бізнесу та суспільства, що забезпечує економічну стабільність і розвиток [5]. О. Болотна вказує, що ефективність формальних інститутів можлива лише за наявності високої культури довіри, соціальної відповідальності та партнерства [6]. Інституційне середовище є ключовим детермінантом конкурентоспроможності підприємств. Воно виконує кілька важливих функцій. По-перше, формує стимули до інновацій і підприємництва через створення стабільних і зрозумілих «правил гри». По-друге, визначає рівень транзакційних витрат - витрат, пов'язаних із пошуком інформації, укладанням контрактів, контролем і виконанням угод. Чим більша прозорість і стабільність інституцій, тим нижчі ці витрати, а отже, вища ефективність економічної діяльності. По-третє, інституційне середовище гарантує стабільність прав власності, що створює базу для довгострокових інвестицій і стратегічного планування. По-четверте, воно впливає на рівень конкуренції, встановлюючи рівні умови для всіх суб'єктів ринку. Нарешті, важливою функцією інституційного середовища є забезпечення суспільної довіри до державних, фінансових та судових інститутів, без якої неможливе ефективне функціонування ринкової економіки.

Рівень розвитку інституційного середовища прямо визначає конкурентоспроможність підприємств і національної економіки загалом. У країнах із високою якістю інститутів - таких як Данія, Швеція, Нідерланди, Німеччина - спостерігається стійке економічне зростання, розвинена інноваційна система, ефективна координація між державним і приватним секторами. У державах із перехідною економікою слабкість інститутів, нестабільність законодавства та низький рівень довіри зумовлюють високі ризики ведення бізнесу, низьку інвестиційну активність і обмежену інноваційну динаміку.

У сучасній інституційній економіці сформувалося кілька методологічних підходів до дослідження інституційного середовища. Неоінституційний підхід зосереджується на взаємозв'язку між ефективністю інститутів та рівнем транзакційних витрат. Еволюційний підхід розглядає інститути як динамічні структури, які змінюються під впливом технологічних і соціокультурних факторів. Системний підхід трактує інституційне середовище як складову єдиної соціально-економічної системи, що забезпечує узгодження інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Для України питання розвитку інституційного середовища має стратегічне значення, особливо в умовах війни, післявоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів. Йдеться про необхідність забезпечення стабільності правової системи, боротьби з корупцією, дерегуляції, прозорості державного управління, створення сприятливого бізнес-клімату та розвитку цифрових інститутів.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємств є похідною від якості інституційного середовища. Ефективні, узгоджені й передбачувані інститути формують довіру, знижують ризики господарської діяльності, стимулюють інновації та створюють основу для стратегічного розвитку бізнесу. Від якості інституцій залежить економічна стабільність, інвестиційна привабливість і здатність країни до інтеграції у глобальний економічний простір.

Інституційне середовище є багаторівневою та багатокомпонентною системою, у якій взаємодіють політичні, правові, економічні, соціальні, культурні та інформаційно-цифрові елементи. Саме їхня узгодженість, стабільність і ефективність визначають можливості підприємств до інноваційного розвитку, підвищення продуктивності праці та зміцнення конкурентних позицій на внутрішньому й зовнішньому ринках.

За своєю суттю інституційне середовище виконує роль інфраструктури економічної взаємодії, яка задає «правила гри» для всіх учасників ринку - держави, бізнесу, громадськості, фінансових інститутів. Науковці зазначають, що якість інституційного середовища є головним системним фактором конкурентоспроможності, адже від неї залежить рівень довіри в економіці, ефективність розподілу ресурсів, здатність до залучення інвестицій і розвиток підприємницької ініціативи [7].

Структуру інституційного середовища конкурентоспроможності підприємств можна подати через п'ять основних взаємопов'язаних складових.

1. Нормативно-правові інститути. Ця група інститутів формує юридичні рамки функціонування бізнесу, забезпечує захист прав власності, регулює конкурентні відносини та визначає межі державного втручання в економіку. Основу становлять законодавчі акти, які встановлюють правила ведення господарської діяльності, гарантують справедливую конкуренцію та прозорість ринку. До них належать, зокрема, Закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про інвестиційну діяльність», «Про державну підтримку інноваційної діяльності», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва».

2. Економічні інститути. До цієї групи належать ринки капіталу, праці, товарів і послуг, фінансові установи, біржова та банківська інфраструктура, а також механізми державної підтримки малого й середнього бізнесу (МСП). Вони забезпечують обіг фінансових ресурсів, інвестицій, технологій, робочої сили, а також сприяють формуванню конкурентного середовища.

3. Політичні інститути. Вони визначають характер взаємодії між державою та бізнесом, рівень ефективності управління, прозорість ухвалення рішень і здатність держави забезпечувати баланс між економічною свободою та суспільними інтересами. Політичні інститути охоплюють систему державного управління, антикорупційні механізми, механізми децентралізації та державні програми підтримки бізнесу.

4. Соціальні та культурні інститути. Ця складова охоплює рівень соціального капіталу, довіри, професійної етики, корпоративної культури та взаємної відповідальності між бізнесом і суспільством. Саме неформальні інститути - традиції, норми поведінки, моральні стандарти - забезпечують стійкість економічних відносин і визначають репутаційну складову конкурентоспроможності.

5. Інформаційно-цифрові інститути. Це порівняно нова, але надзвичайно важлива складова інституційного середовища. Вона охоплює цифрові платформи, державні реєстри, системи відкритих даних і електронного урядування, які забезпечують прозорість, доступність інформації та зниження транзакційних витрат. Серед ключових українських цифрових інструментів варто назвати Державний аграрний реєстр (ДАР), ProZorro, eData, Dіia.Бізнес, Єдиний державний реєстр юридичних осіб тощо.

Взаємодія наведених інститутів формує інституційну архітектуру конкурентоспроможності підприємств, яка визначає рівень прозорості ринку, ефективність регуляторних процесів, доступ до фінансових і ресурсних потоків, а також здатність бізнесу адаптуватися до глобальних викликів.

Таким чином, чим узгодженіше функціонують нормативно-правові, економічні, політичні, соціальні та цифрові інститути, тим стабільніше розвивається підприємницьке середовище, тим вищим є рівень довіри в економіці, а отже - і конкурентоспроможність підприємств. Формування збалансованої інституційної системи має стати стратегічним пріоритетом державної політики, спрямованої на підвищення ефективності бізнесу та інтеграцію України до європейського економічного простору.

Інституційне середовище є ключовим чинником, що формує рамкові умови функціонування бізнесу, визначає динаміку розвитку ринків та рівень конкурентоспроможності підприємств. Його вплив реалізується через систему взаємопов'язаних механізмів, які регулюють економічну поведінку суб'єктів господарювання, формують стимули до інновацій, забезпечують фінансову стабільність і довіру у суспільстві.

Першим і найбільш визначальним є регуляторний механізм. Він проявляється через законодавчі норми, ліцензування, антимонопольну політику та адміністративні процедури, які визначають межі економічної свободи підприємств. Надмірне регулювання призводить до зростання транзакційних витрат, сповільнення бізнес-процесів і появи неформальних практик, тоді як помірна дерегуляція сприяє розвитку конкуренції, залученню інвестицій і спрощенню взаємодії між бізнесом та державою. Як зазначає О. Николок, ефективність регуляторного середовища полягає не лише у наявності законів, а у їх стабільності, передбачуваності та узгодженості між галузями політики [8]. Збалансована дерегуляція, зокрема у сфері податкового адміністрування, дозвільних процедур та митного контролю, знижує транзакційні витрати й створює конкурентне середовище, орієнтоване на інновації та ефективність.

Другим важливим елементом виступає фінансовий механізм, через який держава і фінансові інституції забезпечують бізнес ресурсами для розвитку. Він реалізується через податкову політику, кредитні програми, гранти, державні гарантії та інвестиційні фонди. За спостереженнями І. Ходан, фінансова підтримка малого та середнього підприємництва повинна бути довгостроковою, стабільною і поєднувати державні, банківські та міжнародні інструменти [9]. Сучасні програми - такі як «Доступні кредити 5-7-9%», гранти від ЄС та USAID, державні гарантії для агробізнесу - є важливими прикладами практичного втілення інституційного впливу на фінансову конкурентоспроможність підприємств. Фінансовий механізм також створює передумови для підвищення довіри між бізнесом і банківським сектором, що є основою для формування інвестиційної культури в Україні.

Третім чинником виступає інноваційний механізм, який пов'язаний із розвитком науково-технологічної політики, підтримкою досліджень і розробок (R&D), цифровізацією бізнес-процесів і сприянням трансферу технологій

Наступним є соціальний механізм, який реалізується через довіру, ділову репутацію, корпоративну культуру та етичні стандарти. Він формує не лише соціальний, а й економічний капітал підприємства, впливаючи на рівень його лояльності серед партнерів і споживачів. Соціальні інститути створюють умови для стабільної взаємодії між бізнесом, працівниками та громадами. Як зауважує О. Головінов, соціальна відповідальність бізнесу є чинником стійкості й довгострокового зростання, що перетворює компанію з економічного суб'єкта на соціального актора [10]. У країнах ЄС такі практики інституційно закріплені через стандарти ESG (Environmental, Social, Governance), які визначають рамки етичного управління, екологічної відповідальності та корпоративної прозорості.

Окрему роль у сучасній економіці відіграє інституційно-інформаційний механізм, який ґрунтується на відкритості даних, електронному урядуванні, цифрових реєстрах та системах публічної звітності. Інформаційна прозорість знижує рівень асиметрії між державою та бізнесом, сприяє боротьбі з корупцією і

підвищує ефективність господарських рішень. Розвиток електронних систем - таких як ProZorro, eData, Державний аграрний реєстр (ДАР), Diia.Бізнес - став важливим етапом інституційного перетворення в Україні.

За даними OECD, інституційна якість у країнах ЄС оцінюється за такими ключовими критеріями: верховенство права, ефективність уряду, контроль корупції, якість регулювання та політична стабільність [11]. Ці показники прямо корелюють із рівнем інвестиційної привабливості та продуктивності бізнесу. Україна поступово імплементує зазначені стандарти через реформи судової системи, податкового адміністрування, антикорупційної інфраструктури, електронного урядування та цифровізації бізнес-сервісів.

Таким чином, механізми інституційного впливу на конкурентоспроможність підприємств формують цілісну систему, у межах якої поєднуються правові, фінансові, інноваційні, соціальні та інформаційні інструменти. Ефективність їх взаємодії визначає спроможність підприємств до адаптації, інновацій, експорту та інтеграції в глобальні ланцюги створення вартості. Висока якість інституційного середовища є передумовою сталого економічного розвитку, зростання довіри до держави й формування позитивного міжнародного іміджу українського бізнесу.

Попри поступове вдосконалення нормативної бази та певний прогрес у реформах, інституційне середовище українського бізнесу залишається структурно незбалансованим і функціонально слабким. Його характерною рисою є наявність системних дисфункцій, які перешкоджають формуванню рівноправного, прозорого й конкурентоспроможного підприємницького сектору. На думку українських учених основні проблеми полягають не лише у відсутності ефективних законів, а у низькій спроможності інституцій забезпечувати їхнє виконання, що породжує недовіру до держави, нерівність доступу до ресурсів і нестабільність бізнес-клімату [12].

Однією з головних дисфункцій є недостатній захист прав власності та інвесторів. Неврегульованість судової системи, затягування судових процесів, слабе виконання рішень судів і часті зміни законодавства створюють відчуття правової невизначеності. Це знижує інвестиційну привабливість України, особливо для іноземних компаній.

Другою проблемою залишається високий рівень тіньової економіки, який, за оцінками Міністерства економіки України, перевищує 30 % ВВП. Неформальна зайнятість, ухилення від оподаткування, корупційні практики й непрозорі схеми розподілу державних ресурсів спотворюють конкуренцію та знижують фінансову ефективність держави.

Ще однією інституційною вадою є адміністративні бар'єри для малого й середнього бізнесу (МСП). Надмірна кількість дозвільних процедур, складність звітності, часті перевірки та неоднозначне трактування законів створюють значні труднощі для підприємців.

Нерівні умови конкуренції - ще одна серйозна проблема. Значна частка ринків в Україні залишається монополізованою або олігополізованою, що обмежує входження нових учасників і знижує стимули до підвищення якості продукції. Недосконалість антимонопольного законодавства, слабкість Антимонопольного комітету України у сфері контролю за злиттями та державною допомогою створюють ризики «інституційного фаворитизму» - коли великі корпорації мають преференції, недоступні для малих бізнесів.

Наступним викликом є слабкий розвиток фінансових інститутів. Попри реформу банківського сектору, доступ до кредитних ресурсів для малого та середнього бізнесу залишається обмеженим, а рівень довіри до фінансових установ - низьким. Недостатня розвиненість фондового ринку, страхових механізмів, системи венчурного інвестування обмежує підприємницьку активність і знижує рівень капіталізації економіки.

Окремою проблемою є повільна імплементація європейських регуляторних стандартів, зокрема таких як MiFID II, EMIR, eFTI, eDelivery, які забезпечують прозорість фінансових ринків, стандартизацію звітності, захист інвесторів і цифровізацію логістичних процесів. Їхнє часткове або поверхнєве впровадження стримує інтеграцію України у європейський економічний простір.

Всі ці дисфункції знижують інституційну довіру, стримують розвиток підприємництва та формування конкурентоспроможного бізнес-середовища. Їхня сукупна дія проявляється у високих транзакційних витратах, слабкому інноваційному динамізмі, низькій інвестиційній активності та відтоку капіталу.

Подолання інституційних дисфункцій потребує цілісного підходу до реформування системи державного управління. Це передбачає забезпечення правової стабільності, розбудову незалежної судової влади, посилення антикорупційних інструментів, розвиток цифрових сервісів, впровадження стандартів відкритих даних, зміцнення фінансових інститутів і створення сприятливих умов для інноваційної діяльності. Як зазначає В. Гейць, успіх інституційних реформ можливий лише за наявності системної взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства, що здатна забезпечити відтворення ефективних інститутів довіри, партнерства й відповідальності.

Отже, усунення інституційних дисфункцій є ключовою умовою переходу від моделі «економіки виживання» до моделі конкурентоспроможного, відкритого та інноваційного розвитку, що відповідає стандартам Європейського Союзу й забезпечує сталу інтеграцію України до глобального економічного простору.

Підвищення конкурентоспроможності підприємств в Україні безпосередньо залежить від глибини, системності та послідовності інституційних реформ. Інститути, як основа економічного середовища, визначають умови функціонування бізнесу, рівень довіри до держави, інвестиційну привабливість і здатність економіки до інноваційного розвитку. Як зазначають українські науковці удосконалення інституційного середовища є ключовим чинником формування справедливої конкуренції, економічної свободи та сталого розвитку [13].

Першим стратегічним напрямом є гармонізація інституційного простору з нормами Європейського Союзу. Йдеться не лише про формальне наближення законодавства, а про запровадження принципів доброго врядування (Good Governance), які передбачають верховенство права, прозорість, підзвітність, етичність і професійність державного управління. У межах імплементації Угоди про асоціацію Україна поступово адаптує європейські стандарти у сфері фінансів, антимонопольного регулювання, публічних закупівель, корпоративного управління. Особливого значення набуває імплементація європейських директив - MiFID II, EMIR, eFTI - які регулюють прозорість фінансових ринків, цифрову звітність і стандарти взаємодії бізнесу з державою.

Другим напрямом є розвиток цифрових інститутів, що забезпечують прозорість економічних процесів і зниження транзакційних витрат. Цифровізація створює нову якість інституційного середовища, коли управлінські, фінансові та адміністративні процеси стають автоматизованими, відкритими й орієнтованими на користувача. В Україні вже створено низку дієвих цифрових платформ - Diia.Бізнес, ProZorro, ProZorro.Маркет, eData, FoodDataHub, Державний аграрний реєстр (ДАР), які підвищують ефективність бізнес-процесів, забезпечують аналітику ринків та відкритий доступ до державних послуг.

Третім важливим напрямом є посилення правового захисту власності та інвестицій. Ефективна судова система, незалежність суддів, передбачуваність законодавства та дієві антикорупційні механізми є базовими передумовами економічної довіри. Необхідними кроками є завершення судової реформи, створення системи страхування інвестицій, посилення відповідальності державних службовців за неправомірні дії, а також розвиток спеціалізованих господарських судів, здатних швидко й об'єктивно розглядати бізнес-конфлікти. Одночасно важливо забезпечити цифрову відкритість судових процесів та створення публічних реєстрів власності, що сприятиме запобіганню рейдерству та зловживанням.

Наступним напрямом виступає інституційна підтримка інноваційної діяльності. Інноваційна економіка потребує відповідних інститутів - технопарків, бізнес-інкубаторів, стартап-хабів, інноваційних кластерів і грантових програм, які стимулюють технологічний розвиток і комерціалізацію наукових результатів. В. Шарко наголошує, що майбутнє конкурентоспроможності України залежить від формування інноваційної екосистеми, у межах якої бізнес, наука, освіта та держава взаємодіють у форматі партнерства [14]. Така система має забезпечити доступ підприємств до венчурного капіталу, консультаційної підтримки, податкових стимулів для R&D, а також сприяти участі України в європейських програмах Horizon Europe, EIC Accelerator, EU4Business. Розвиток національних інноваційних платформ дозволить створити синергетичний ефект між регіональними центрами наукової активності та підприємницьким сектором.

Важливим компонентом реформування є підвищення ролі громадських і професійних об'єднань у системі саморегулювання ринку. Розвинені асоціації підприємців, галузеві спілки, торгово-промислові палати та громадські ради при органах влади здатні виступати посередниками між державою та бізнесом, забезпечуючи баланс інтересів і контроль за виконанням політик. В. Гейць зазначає, що лише через інституційне партнерство держави, бізнесу та громадянського суспільства можливо забезпечити ефективну реалізацію економічних реформ і формування конкурентного середовища, заснованого на довірі. Необхідно посилювати участь професійних об'єднань у розробці нормативних актів, створювати механізми громадської експертизи регуляторних рішень, розвивати кодекси доброчесності та корпоративного управління, які формують нову культуру ведення бізнесу.

Таким чином, удосконалення інституційного середовища має відбуватися в логіці інституційно-інноваційної модернізації, яка поєднує правову стабільність, цифрову прозорість, підтримку інновацій та соціальну відповідальність бізнесу. Реалізація зазначених напрямів сприятиме створенню інклюзивного конкурентного простору, де підприємства діятимуть у рівних умовах, а держава виконуватиме функцію стратегічного партнера, забезпечуючи сталість економічного розвитку, інтеграцію до європейського ринку та зміцнення міжнародного іміджу України як надійного середовища для бізнесу.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Інституційне середовище є ключовим чинником конкурентоспроможності підприємств, оскільки визначає рамкові умови їх діяльності, доступ до ресурсів і ринків, а також рівень транзакційних витрат. Від його якості залежить ефективність використання економічного потенціалу бізнесу, довіра до держави та здатність економіки адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів.

Ефективні інститути забезпечують передбачуваність економічної політики, захист прав власності, прозорість регулювання, справедливую конкуренцію та рівний доступ до ресурсів. Саме якість інституційного каркасу формує основу реальної конкурентоспроможності підприємств і національної економіки.

Для України пріоритетом має стати створення стабільних, прозорих і прогнозованих «правил гри», що знижують адміністративні бар'єри та стимулюють розвиток малого й середнього бізнесу. Ключовими напрямами є судова реформа, дерегуляція, цифровізація державного управління, гармонізація законодавства з нормами ЄС та розвиток механізмів саморегулювання.

У післявоєнний період інституційна якість визначатиме здатність економіки до стійкого зростання, інтеграції в європейський ринок і розвитку людського капіталу. Ефективна взаємодія держави, бізнесу та громадянського суспільства має забезпечити формування інноваційного, конкурентного й інклюзивного середовища.

Отже, зміцнення інституційного середовища є стратегічною передумовою побудови сучасної, відкритої та соціально відповідальної економіки, здатної гарантувати довгострокову конкурентоспроможність українських підприємств і сталий розвиток держави.

Література

1. Обушна Н. І. Особливості категоріального апарату інституціональної теорії у площині державного управління. *Менеджер*. 2016. № 1. С. 40–48.
2. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 302 p.
3. Williamson O. E. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York : The Free Press, 1985. 450 p.
4. Коломієць В. М. Інституційні підходи до оцінювання конкурентоспроможності персоналу промислового підприємства: методологічні аспекти. *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*. 2014. № 3. С. 231–237.
5. Мицюк С. В. Інституціональні заходи зростання конкурентоспроможності: проблеми та перспективи. *Actual Problems of International Relations*. 2009. Т. 2, № 87. С. 112–120.
6. Болотна О. Зовнішнє середовище як фактор конкурентоспроможності підприємства. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 12, № 3. С. 48–51.
7. Чорнодід І. С. Інституціональний інструментарій забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 34–38.
8. Николук О. М. Методологічні принципи управління конкурентоспроможністю підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 3. С. 34–38.
9. Ходан І. В. Державна підтримка підприємництва: світовий досвід загального та особливого. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 8. С. 36–42.
10. Головінов О. М. Соціальна відповідальність бізнесу: українські реалії і проблеми. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 2 (36). С. 23–28.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Government at a Glance 2023*. Paris : OECD Publishing, 2023. 326 p.
12. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. Т. 2 (100). С. 3–11.
13. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище : теоретичні узагальнення засад економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць*. Ужгород : УжНУ, 2013. Вип. 3 (40). С. 98–104.
14. Шарко В. В. Конкурентоспроможність підприємства: методи оцінки, стратегії підвищення. *Бізнес Інформ*. 2015. № 10 (453). С. 237–243.

References

1. Obushna, N. I. (2016). Osoblyvosti katehorialnoho aparatu instytutsionalnoi teorii u ploshchyni derzhavnoho upravlinnia [Specific features of the categorical apparatus of institutional theory in the field of public administration]. *Menedzher*, (1), 40–48. [in Ukrainian].
2. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
3. Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. The Free Press.
4. Kolomiets, V. M. (2014). Instytutsiini pidkhody do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti personalu promyslovoho pidpriemstva: metodolohichni aspekty [Institutional approaches to assessing the competitiveness of industrial enterprise personnel: Methodological aspects]. *Nauchnyi vestnik Donbasskoi gosudarstvennoi mashinostroitelnoi akademii*, (3), 231–237. [in Ukrainian].
5. Mytsiuk, S. V. (2009). Instytutsionalni zakhody zrostantia konkurentospromozhnosti: problemy ta perspektyvy [Institutional measures to increase competitiveness: Problems and prospects]. *Actual Problems of International Relations*, 2(87), 112–120. [in Ukrainian].
6. Bolotna, O. (2013). Zovnishnie seredovyshche yak faktor konkurentospromozhnosti pidpriemstva [External environment as a factor of enterprise competitiveness]. *Ekonomichnyi analiz*, 12(3), 48–51. [in Ukrainian].
7. Chornodid, I. S. (2015). Instytutsionalnyi instrumentarii zabezpechennia sotsialnoi konkurentospromozhnosti krainy [Institutional tools for ensuring a country's social competitiveness]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (19), 34–38. [in Ukrainian].
8. Nykoliuk, O. M. (2013). Metodolohichni pryntsypy upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Methodological principles of enterprise competitiveness management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, (3), 34–38. [in Ukrainian].
9. Khodan, I. V. (2011). Derzhavna pidtrymka pidpriemnytstva: svitovyi dosvid zahalnoho ta osoblyvoho [State support of entrepreneurship: Global experience of the general and specific]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, (8), 36–42. [in Ukrainian].
10. Holovinov, O. M. (2014). Sotsialna vidpovidalnist biznesu: ukraïnski realii i problemy [Corporate social responsibility: Ukrainian realities and problems]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 2(36), 23–28. [in Ukrainian].

-
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Government at a glance 2023*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/1d834b58-en>
 12. Melnyk, T. Yu. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannya rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and incentives for business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya*, 2(100), 3–11. [in Ukrainian].
 13. Chubar, O. H. (2013). Instytuty ta instytutsionalne seredovyshche: teoretychni uzahalnennia zasad ekonomichnoho rozvytku [Institutions and institutional environment: Theoretical generalizations of the foundations of economic development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, (3(40)), 98–104. [in Ukrainian].
 14. Sharko, V. V. (2015). Konkurentospromozhnist pidpriemstva: metody otsinky, stratehii pidvyshchennia [Enterprise competitiveness: Assessment methods and improvement strategies]. *Biznes Inform*, (10(453)), 237–243. [in Ukrainian].